MAQOM SAN'ATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TURLARI

Xoliqov Husniddin, Xakimov Tohir
Respublika musiqa va san'at kolleji

Annotatsiya: Ushbu maqolada maqom san'atining rivojlanish bosqichlari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: maqom, ohang, kuy, tovush.

Maqomlar tarixini o`zaro farqli ikki yirik davrga ajratish mumkin. Birinchi davr mazmunini maqomlarning makon-zamon nuqtai nazaridan juda qadimiy kelib chiqish ildizlari, dastlabki kuy ohang qatlamlarini o`rganish tashkil etadi. Tabiiyki, bu davrda hozirda bizga ma`lum tom ma`nodagi maqomlar bo`lmagan albatta. Zotan bizgacha yetib kelgan maqomot tizimlarining shakllanish jarayonlari ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning ma`lum bosqichi bilan shartlanganki, bu (ikkinchi davr) xususida o`z o`rnida mufassalroq to`xtamga o`tamiz.

Ta`kid joizki, maqom kuy ohanglarini qadimiy qatlamlarini o`rganishga ko`mak bo`luvchi maxsus musiqiy risolalar bo`lmasa-da, ammo bu borada eng asosiy va muhim manbaalar bizning davrga qadar yetib kelgan. U ham bo`lsa ajdodlarimizdan ulkan ma`naviy meros qolgan "Shashmaqom", "Xotazm maqomlari" va "Farg`ona-Toshkent maqom yo`llari"dir. Maqom kuylarining xususiy "til" tuzilish (sintaksis) qurulmalarini malakali idrok va tahlil eta olish asosida ular tarkibida uyg`unlashgan turli davr musiqiy qatlamlarini aniqlab olish imkoniyati mavjud.

Shu asnoda O`zbekistonda mavjud maqomlar (Shashmaqom, Xotazm maqomlari, Farg`ona-Toshkent maqom yo`llari) musiqasiga nazar tashlar ekanmiz, uning har biri o`zgacha tarovatli kuy-navolari negizida eng mukammal darajada uyushgan parda (tovush) tizilmalari borligi e`tiborimizni o`ziga jalb qiladi. 7 ta asosiy pardalari o`zaro uyg`un, ohangdosh tovushlar nisbatiga qurilgan bu nag`amot uyushmalari kim tomonidan va qachon ijod etilgan? Bu borada yuritilgan mantiqiy fikr-mulohazalar asosida ularning shakllanish vaqtini keyingi davrlarga, ya`ni musiqa san`ati taraqqiy ergan asrlarga taaluqli deb o`ylash mumkin. Biroq jahon musiqa tarixi bunday xulosani inkor etadi. Chunki, maqom pardalariga o`xshash yeri asosiy pog`onali (pardali) tovush tizilmalari Sharqu-G`arb musiqa madaniyatiga juda qadim zamonlardan ma`lumdir. Xususan, qadimgi yunonlar bu kabi parda uyushmalarining bir necha turlarini bilibgina qolmay, balki ularning inson tarbiyasida alohida muhim o`rni borligini ham ta`kidlaganlar. Donishmand Fisog`urs (Pifagor) esa mukammal pardalarning inson ruhiga favqulodda ta`siri sabablarini ilmiy bilish maqsadida ularni matematik usullar bilan o`rganib chiqgan (bu usullar keyinchalik o`rta asr Sharq musiqashunos olimlari tomonidan ham qo`llangan). Pirovardida ularning tarkibida yetarli me`yerda uyg`un (ohangdosh) tovushlar nisbati (oktava, kvinta, kvarta) borligini hamda ularning sonlardagi ifodasi dastlabgi to`rtb raqamga muvofiq kelishini (oktava-2:1; kvinta-3:2; kvarta-4:3)aniqlangan.

Olimlar orasida mavjud qarashlarga ko`ra maqomlarning eng qadimiy namunalari payg`ambarlardan meros qolgan. Xususan, XVI asr ikkinchi yarmi – XVII asr birinchi choragida yashab ijod etgan vatandoshimiz, mashhur musiqachi va olim Darvish Ali Changiyning "Tuhfatus-surur" nomli risolasida xabar berishicha, avvaliga yetti payg`ambar nomlari bilan bog`liq yettita maqom bo`lgan. Bunda "Rost"maqomi – Odam alayhissalomdan, "Ushshoq" – Nuh alayhissalomdan, "Navo" – Dovud alayhissalimdan, "Hijoz" – Ayub alayhissalomdan, "Husayniy" – Yoqub alayhissalomdan va "Rahoviy" – Muhammad sallallohu alayhi vassalamdan meros qolganligi haqqidagi rivoyatlar bayonetiladi.

Shuni aytish kerakki maqomlar musiqasiga oid "maqom" atamasidan avval "yo`l" ma`nosini anglatuvchi "roh", "tariqa", "ravish" kabi atamalar qo`llanib kelganligini Darvish Ali Changiy bayon etgan ma`lumotlarni quvvatlashga xizmat qilishi mumkin. Olloh taolloning yer yuzidagi

elchilari bo`lgan payg`ambarlarning insonlarga chinakam baxt-saodatga erishish yo`llarini ko`rsatganlar. Ulardan qolgan ma`naviy ta`limot namunalari jamoa-qavmlar orasida alohida e`zozlanib, avloddan-avlodga go`zal ruhiy meros sifatida o`tib kelgan. Inson tinglovi va idroki uchun eng ma`qul va manzur bo`lgan mukammal pardalar ham dastlab shu meros negizida (yoki uni nazariy jihatdan o`rganish asnosida) hosil etilib, so`ngra shu (parda) "yo`llar" asosida turli kuylar rivojlantirilgan. Shunday qilib, qadimgi dunyodan meros kelayotgan mukammal parda uyushmalari keyinchalik maqom tizimlari yuzaga kelishida, shuningdek, bastakorlar-u, xalq musiqa ijodiyoti rivojida ham muhim poydevor yanglig` ahamiyat kasb etgan.

Maqomlarda mavjud yana bir musiqiy qatlamni xalq og`zaki musiqa ijodiyotining ko`hna namunalari tashkil etadi. Hayratlanarli tomoni shundaki, maqomlarda xalq musiqasining hatto eng qadimiy namunalariga oid "izlari" ham saqlangan. Xususan bu izlarni bizgacha yetib kelgan Navro`zi Ajam, Navro`zi Xoro, Navro`zi Sabo nomli maqom asarlarida ko`ramiz. Shundayki, bu asarlarning kuy negizlarida mutaxassis olimlar tomonidan "xalq kuyining eng qadimiy namunasi" ("birlamchi chiziq" –G. Shenker) tarzida tasnif etilgan quyi oqim kuy ohanglari yaqqol namoyon bo`ladi. Bu hol bejiz emas, albatta. Ma`lumki, ko`pgina Sharq xalqlari uzoq o`tmishdan buyon Navro`z bayramini keng nishonlab, shu munosabat bilan ma`lum kuy va ashilalarni ijro etib kelganlar. O`ziga xos mavsumiy marosim musiqasi sifatida xalq an`anaviy hayotidan muqim o`rin olgan bu toifa kuylar keyinchalik maqom tizimlariga kiritilib, o`zining yuksak rivojlangan ko`rinishlarga ega bo`lganligi haqiqatga yaqin bo`lsa kerak.

Maqom manbalari qatorida "goh" (ya`ni Dugoh, Segoh, Chorgoh, Panjgoh shaklidagi) kuy tizilmalari ham e`tiborga molikdir. Aksariyat olimlar bu toifa kuylar negizi qadimiy kitoblarni ma`lum ohanglarda o`qish an`anasiga dahldorligini, shu jumladan "Avesto" dagi "got" madhiyalariga borib taqalishini faraz qiladilar. Bu o`rinda Avestodagi "Gatheha" so`zi keyinchalik daroy (forsiy) tiliga "Gah" shaklida o`tganligi va yana qator holatalar inobatga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Matyoqubov O. R. Og`zaki an`anadagi professional muzika asoslariga kirish. T., O`qituvchi, 1983, b. 7

2. Rajabov Ishoq. Maqomlar. Toshkent., (qo`lyozma) San`atshunoslik institute kutubxonasi, Inv. N843, b. 61

WORDLY KNOWLEDGE